

มโนทัศน์เรื่องนิพพานในบทกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์*
The Concept of Nirvana in Angkhan Kalayanaphong's Poetry

กอบกาญจน์ ภิญโญมารค
ปร.ด. (ภาษาไทย), อาจารย์, ภาควิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Abstract

This research aims to study the concept of Nirvana in Angkhan Kalayanaphong's poetry in order to appreciate its meanings and literary values which are significant forces for intellectual stimulation and ethical fortification in contemporary society. It is found that the poet thinks it is his mission in life to raise people's consciousness with his philosophical viewpoints derived from constant contemplation and experience shaped by Buddhist culture deep rooted in Thai society. The overall message of his poetry spanning over five decades is that amidst socio-cultural crisis which is like a gigantic whirlpool of problems man has a potential to raise himself out of the vortex of materialism and cross over the mundane plane to the supra-mundane sphere to achieve the true purpose of life. That is, man must learn to eradicate ignorance and hasten to establish true values during his limited existence. On the road to Nirvana one must be able to recognize the emptiness of life cycle so thoroughly that one can develop profound wisdom to perceive the harm and boredom resulted from sufferings and to patiently steer his golden vessel of life through the abyss marked by cycles of birth and death by following the footsteps of Bodhisattva in diligently practicing ten virtues. The commitment to reach the bank of Nirvana can be fulfilled by humbly adopting the Triple Gems as guidance as well as study and practice according to the process of Tri-sikha (morality, meditation, and wisdom). One must train himself in all these until he can purify his spirit well enough for Nirvana. With strong faith in the virtues that man will achieve, Angkhan presents such a profound concept as the content of his poetry. He also suggests a means through which one can employ to improve oneself and to raise the spiritual consciousness of the world and even of the universe. This message which is charged with intellectual force and emotional intensity is accentuated by his literary expertise. He chooses poetic devices that are forceful in moving the emotions of the audience, arousing their intellectual alertness, and encouraging their critical judgment. His outstanding literary devices include the use of figurative language and

* บทความวิจัยจากโครงการวิจัยเรื่อง "มโนทัศน์เรื่องนิพพานในบทกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์" ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนวิจัยคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และโครงการพัฒนาผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกหรือเทียบเท่าที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

symbols, binary oppositions, queries, and innovative application of literary conventions. These sophisticated communicative strategies are very effective in stimulating his readers to envision imagery, challenging them to interpret his poetry critically, and convincing them to analyze it against main-stream perceptions in order to direct themselves toward the goal that Angkhan believes will help man avoid both personal and collective disasters.

Keywords : Contemporary Thai poetry, Nirvana Concept, Angkhan Kalayanaphong

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษามโนทัศน์เรื่องนิพพานในบทกวีนิพนธ์ของ อังคาร กัลยาณพงศ์ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายและคุณค่าของงานประพันธ์ ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการกระตุ้นปัญญาและเสริมสร้างความแข็งแกร่งทางจริยธรรมแก่ยุคสมัย พบว่า อังคารรับภารกิจปลูกจิตสำนึกของบุคคล ด้วยทัศนะเชิงปรัชญาซึ่งเห็นได้ว่าสั่งสมมาในการศึกษาคຸຣຸນคิดและประสบการณ์ที่กล่อมเกลามาจากกรากวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสังคมไทย สารโดยรวมของบทกวีนิพนธ์ในช่วงกว่า 50 ปี ก็คือ ท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นดังห้วงปัญหาอันใหญ่หลวง มนุษย์มีศักยภาพที่จะออกจากวังวนแห่งวัตถุนิยม และนำตนก้าวข้ามโลกีย์ภูมิสู่โลกุตระภูมิ อันเป็นเป้าหมายที่แท้แห่งชีวิตได้ นั่นคือการเรียนรู้เพื่อกำจัดอวิชชาและเร่งสร้างคุณค่าแท้ในระหว่างเวลาจำกัดแห่งการดำรงอยู่ บนมรรคาสู่นิพพาน บุคคลจำเป็นต้องประจักษ์ถึงความไร้แก่นสารของการเวียนว่ายตายเกิดจนหยั่งปัญญาพิจารณาเห็นโทษภัย เบื่อหน่ายทุกข์ และพากเพียรนำสำเกาทองของชีวิตฝ่าห้วงวัฏสงสาร ด้วยการบำเพ็ญทศบารมีตามรอยพระโพธิสัตว์ การมุ่งไปยังฟากฝั่งแห่งโมกษธรรมจักสำเร็จได้โดยน้อมนำพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และอาศัยกระบวนการไตรสิกขา เรียนรู้ปฏิบัติจนสามารถพัฒนาจิตวิญญาณสู่วิมุตติ อังคารแสดงมโนทัศน์อันลุ่มลึกดังกล่าวด้วยความเชื่อมั่นในความดีงามที่มนุษย์จักสร้างทำ อันเป็นเนื้อหาของบทประพันธ์ และนำเสนอวิถีทางซึ่งบุคคลอาจใช้พัฒนาตนและยกระดับจิตใจโลกไปจนถึงจักรวาล กวีอาศัยความชัดเจนทางการประพันธ์นำเสนอเนื้อหา ซึ่งกอบประด้วยพลังปัญญาและอารมณ์อันเข้มข้นลึกซึ้ง โดยใช้วิธีการทางวรรณศิลป์ที่มีพลังกระทบความรู้สึก ปลูกความตื่นตัวทางความคิด และกระตุ้นวิจารณ์ญาณของผู้รับ ดังปรากฏกลวิธีที่โดดเด่นคือ ความเปรียบและสัญลักษณ์ การจัดองค์ประกอบแบบคู่เทียบตรงข้าม การตั้งคำถาม และการสืบขบการประพันธ์กับการสร้างสรรค์ใหม่ กลวิธีอันแยบคายในการสื่อสารนี้ส่งผลสัมฤทธิ์ต่อการสร้างจินตภาพ ชะอวยการขบคิดตีความบทกวีนิพนธ์อย่างพินิจพิเคราะห์ และโน้มน้าวให้ผู้รับใคร่ครวญอย่างสวนกระแส สู่ทิศทางที่กวีเชื่อมั่นว่าจักให้ความรอดจากหายนะทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและส่วนรวม

คำสำคัญ : กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย, มโนทัศน์เรื่องนิพพาน, อังคาร กัลยาณพงศ์

บทนำ

ท่ามกลางกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ที่มีพลังดึงดูดมหาศาล และวิกฤตทางวัฒนธรรมซึ่งรุมเร้ารอบด้าน เป้าหมายของบุคคลดูเหมือนจะวนเวียนอยู่กับการตอบสนองความลุ่มหลงในความเย้ายวนของวัตถุและการบริโภค ไม่ว่าจะต้องเผชิญการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ประดังเข้ามาครั้งแล้วครั้งเล่า ก็มักจะมีได้ฉุกคิดทบทวนทิศทางแห่งความมุ่งหมายในชีวิต จึงไม่แปลกที่คนส่วนใหญ่ต่างละเลยการสำรวจชีวิตของตนจากด้านใน เพื่อค้นหาคุณค่าทางจิตวิญญาณ และความหมายที่แท้จริงของการดำรงอยู่ สภาวะการณ์ดังกล่าวสร้างความวิตกว่า

มนุษย์ชาติกำลังถูกวัตถุนิยมครอบงำอย่างหนาแน่นชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน มันไม่เพียงยึดครองจิตใจของผู้คนเท่านั้น หากยังฝังรากลึกอยู่ในศาสตร์นานาชนิด จนวัตถุนิยมกลายเป็นความจริง และคุณค่าอันสูงสุด ในทัศนะของคนทั้งโลก ไม่มีอะไรนอกจากวัตถุ แม้แต่จิตใจก็เป็นเพียงปรากฏการณ์ทางเคมีฟิสิกส์ในสมองเท่านั้นเอง หากมีอะไรนอกจากนั้นไม่ ทัศนะเช่นนี้ทำให้มนุษย์เป็นเพียงก้อนวัตถุที่ไม่มีเป้าหมายใด ๆ ในชีวิต นอกจากการเสพและครอบครองวัตถุให้มากที่สุด โดยไม่ต้องสนใจเรื่องบุญหรือบาป หรือภูมิธรรมขั้นสูงอีกต่อไป...

ที่น่าวิตกก็คือปัจจุบัน วัตถุนิยมได้สถาปนาตนเองจนกลายเป็นศาสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งมีผู้นับถือทั่วทั้งโลก มันไม่เพียงสัญญาว่าจะให้ความสุข ความสนุกสนาน และความสะดวกสบายแก่ผู้คนที่นั่น แต่ยังให้คำมั่นว่า สามารถตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณของคนทั้งโลกได้ กล่าวคือให้ความมั่นคงทางจิตใจ เพิ่มคุณค่าให้แก่ชีวิต

รวมทั้งเติมเต็มชีวิตไม่ให้อึดอัดว่างเปล่า สามารถแปรเปลี่ยนให้กลายเป็นคนใหม่ได้โดยไม่ต้องทำอะไรนอกจากเป็นผู้บริโภคที่ทันยุคทันสมัยเท่านั้น (พระไพศาล วิสาโล, 2551 : [3]-[4]) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ในทางพุทธธรรม คุณค่าด้านจิตวิญญาณของการเป็นมนุษย์เกิดขึ้นด้วยความสามารถที่จะเรียนรู้สังขารม การกิจสูงสุดของการเป็นมนุษย์จึงมีได้อยู่ที่การเสพและครอบครองวัตถุให้มากที่สุด แต่อยู่ที่สิ่งตรงกันข้ามคือการปลดปล่อยตนให้พ้นจากพันธนาการอันรัดรั้งชีวิต โดยต้องพัฒนาศักยภาพแห่งจิตให้มีพลังหยั่งเห็นความจริงแท้ด้วยปัญญาหรือวิชาจนเข้าสู่ภาวะนิพพาน คือ “ความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์”¹ ซึ่งถือเป็นปลายทางประเสริฐที่พึงไปให้ถึง² โลกทัศน์ทางพุทธในรากวัฒนธรรมไทยนี้เป็นที่มาของการตั้งความปรารถนาขอให้อานิสสงส์จากการสร้างบุญกุศลเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้บรรลุมรรคผลทางธรรม สู่วิมุตติ คือหลุดพ้นเป็นอิสระจากสังสารวัฏ³ แต่ในยุคที่เป้าหมายชีวิตผันแปรไป

¹ คำอธิบายศัพท์ นิพพาน จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546 : 589)

² มีข้อสังเกตว่า การกล่าวว่านิพพานเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิตนั้น “เป็นเพียงถ้อยคำล่อให้ปรารถนา เป็นโวหารเปรียบเปรียบกับสังสารวัฏฏ์” แท้จริงแล้วสาระของการปฏิบัติธรรมก็เพื่อเข้าถึงวิมุตติหรืออิสรภาพ ต่อจากนั้นจึงหยั่งลงสู่ภาวะนิพพาน “ไม่มีใครเลยที่จะเดินเข้าสู่พระนิพพานได้ เพราะพระนิพพานไม่ใช่ที่ที่จะต้องไป แต่เป็นที่หยั่งลงเมื่อเป็นอิสระจากกิเลสตัณหา นั่นหมายความว่า มรรคไปสู่พระนิพพานนั้นว่างจากตัวตน ว่างจากบุคคล ความพยายามจะเข้าพระนิพพานด้วยกิเลสอาสวะเป็นการสูญเปล่า” (เจมานันตะ, 2554 : 20) (เน้นโดยผู้วิจัย) หลักการที่แท้ของพุทธศาสนาระบุไว้ชัดเจนว่า “สภาวะนิพพานมีอยู่ แต่ผู้ทรงสภาวะนิพพานไม่มี” นิพพานเป็นอนัตตา คือสูญหรือว่างจากอัตตา (พระธรรมปิฎก, 2538 : 6, 119) (เน้นโดยผู้วิจัย)

³ ดังคำอธิบายว่า “นิพพาน ปจฺจโย โหตุ” หรือที่สุนทรภู่ (2499 : 219) ตั้งอธิบายใน “นिरากฎเขาทอง” ว่า “ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ พระสรรเพชญโพธิญาณประมาณหมาย”

ผู้คนจำนวนมากอาจไม่เอาใจใส่หรือกระทั่งไม่รู้จักนิพพาน และคงไม่เกินจริงนักหากจะกล่าวว่า หลักชัยอันเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จของบุคคลและสังคมคือความร่ำรวยมั่งคั่ง ถ้าให้ความสำคัญกับชีวิตหน้าก็มุ่งหวังความสุขสบายแห่งภะวะทิพย์บนสวรรค์ โดยมีได้ค่านึงว่า อุดมคติหรือหนทางที่พึงไปถึงอย่างสูงสุดต้องนำตนหลักพ้นจากโลกียภูมิ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ (2531 : 12) ชี้ว่า ผู้คน “ไปสนใจเรื่องสวรรค์กันมากกว่าเรื่องของพระนิพพาน มากหลายเท่าเสียด้วย...ความรู้สึกแท้จริงของคนเหล่านี้ต้องการสวรรค์ ไม่ต้องการนิพพาน”

เมื่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนเบี่ยงเบนไปไกลจากการบรรลุเป้าหมายตามอุดมคติแต่เดิม ข้อเท็จจริงที่ปรากฏควบคู่กันก็คือภาวะที่ถดถอยห่างจากสันติสุข น่าสังเกตว่าในช่วงเวลาที่สังคมไทยเผชิญวิกฤตหนักหน่วงต่อเนื่อง ประชาชนทั้งทางโลกและทางธรรมได้กระตุ้นเตือนให้บุคคลเห็นความจำเป็นของการแก้ปัญหาในระดับลึก โดยเน้นที่มิติทางจิตวิญญาณ เพื่อสร้างพลังขับเคลื่อนไปสู่ระดับชีวิตซึ่งมีโลกุตระภูมิเป็นที่หมาย อาทิ ประเวศวะสี (2546 : [1]) กล่าวไว้ว่า ปัญหาอาจจะมีได้แปรตามสิ่งแวดล้อม หากมนุษย์ไม่ตกอยู่ในความหลงผิดความเป็นไปได้ของการกอบกู้สถานะที่ตกต่ำจึงขึ้นกับคุณภาพภายในของมนุษย์เอง

ตัวมนุษย์เอง ธรรมชาติแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และศาสนธรรม เป็น “ทุนชีวิต” ที่ยังชีวิตให้เป็นอย่างได้ดูสภาพ แต่ด้วยมิชฌาติฐิ มนุษย์ในโลกได้ทำลาย “ทุนชีวิต” เพื่อเปลี่ยนให้เป็น “เงิน” เงินนิยมหรือทุนนิยมจึงทำลายทุนชีวิตลง ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์แก่มนุษย์และธรรมชาติไปทั่วพื้นพิภพ วิกฤตการณ์ครั้งนี้แก้ไขไม่ได้ในภพภูมิเดิมอันเป็นภพภูมิทางวัตถุ มนุษย์ต้องยกภพภูมิไปสู่ภพภูมิเหนือวัตถุ หรือเหนือโลก

หรือโลกุตระภูมิ ซึ่งใช้คำต่าง ๆ กัน เช่น การปฏิบัติทางจิตสำนึกบ้าง การปฏิบัติทางจิตวิญญาณบ้าง ศาสนธรรมมีส่วนสำคัญอยู่ที่โลกุตระธรรม อันจะช่วยยกภพภูมิของมนุษย์ให้สูงเหนือโลกทางวัตถุ (เน้นโดยผู้วิจัย)

ข้อสังเกตและคำปรารภข้างต้นสอดคล้องกับแนวทางแก้วิกฤตด้วยองค์ความรู้ทางพุทธธรรม โดยเฉพาะการยกระดับจิตวิญญาณกระทั่งมีชัยเหนือไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ที่ท่านพุทธทาสภิกขุ (2549 : 95, 130) ได้แสดงไว้แล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 ว่า

ถ้ามีธรรมะแล้วโลกนี้ก็ไม่วิปริต และแม้ว่าโลกนี้วิปริตแล้ว ถ้ามีธรรมะจริงก็แก้ไขความวิปริตนั้นได้...ความวิปริตนั้นคือไม่มีธรรมะหรือผิดไปจากธรรมะ ถ้าทำให้มันกลับตรงกันข้ามคือทำให้ธรรมะกลับมา นับตั้งแต่ให้ศีลธรรมกลับมา ให้สติปัญญาสูงสุดในพระพุทธานุศาสนเป็นแสงสว่างส่องอยู่ในจิตใจ...

ในโลกอันแสนจะวิปริตนี้ไม่มีใครช่วยได้...เราต้องช่วยตัวเองเลื่อนชั้นตัวเอง ให้มันโตวันโตคืนในทางจิตวิญญาณ...ขอให้ทุกคนรีบจัดแจงกับภูมิ ๆ นี้ ให้ชนะกามาวจรภูมิ และชนะรูปาวจรภูมิ แล้วชนะอรุปาจรภูมิ อย่างมัวเมาในความดีที่สมมติกันว่าดีให้หนักเลย เหนือความดีกันเสียบ้าง เว้นกรรมด่าเสีย มาทำกรรมขาว สมบูรณ์ด้วยกรรมขาว แล้วก็กระทำกรรมไม่ดำไม่ขาว เหนือกรรมดำกรรมขาว ข้อปฏิบัติอย่างนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แล้วโดยสมบูรณ์ ที่คนจะทำให้ทันได้ในชีวิตนี้

ในวัฒนธรรมไทยแต่โบราณ กวีผู้สร้างสรรค์งานได้รับยกย่องว่าเป็นผู้มีปัญญาและเป็นส่วนหนึ่งของปราชญ์ มโนทัศน์สำคัญประการหนึ่งที่กำลังมีการดำรงอยู่ของวรรณคดีก็คือ การสร้างบทประพันธ์ให้อ่านสัมผัสอันยิ่งใหญ่ คือการบรรลุนิพพาน⁴ ในแง่เนื้อหาของผลงานย่อมแฝงทัศนคติความชั่วของมนุษย์ไว้ให้เรียนรู้กันผ่านความสุขความทุกข์ของคนในโลกแห่งจินตนาการ คำอธิบายที่มาของปัญหาและการคลี่คลายปัญหาของกวีมักอยู่บนพุทธปรัชญาไม่มากก็น้อย ในสมัยปัจจุบันอาจนับได้ว่า อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นกวีไทยร่วมสมัยผู้มุ่งมั่นสร้างงานวรรณศิลป์ด้วย “ทูนชีวิต” ในประสบการณ์บนรากฐานพุทธปรัชญาต่อเนื่องอย่างโดดเด่นมาตั้งแต่ก่อนยุคโลกาภิวัตน์ เช่นบทกวีนิพนธ์ “จาตุกอดิต” ซึ่งมีจุดเด่นที่ความหมกมุ่นกับอภิปรัชญาว่า การเข้าถึงความจริงด้วยการเรียนรู้โลกและธรรมชาติอย่างถึงแก่น จนถึงขั้น “พบความหมายชีวิต” นั้น “เทียบได้กับการตรัสรู้ของศาสนาที่เดียว” (เจตนา นาควัชระ, 2544 : 300-301) กระบวนการสร้างบทกวีนิพนธ์ชิ้นนี้ได้รับการยกย่องว่ามีรากฐานจากการอ่านธรรมชาติ อันจัดว่าเป็นกระบวนการของการวิจัยคือใช้ปัญญาพินิจธรรมชาติเพื่อเข้าถึงสภาวะที่แท้จริงของสรรพสิ่ง แต่กระบวนการวิจัยของกวีต้องอาศัยจินตนาการ ดังคำอธิบายเหตุผลว่า

⁴ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชี้ว่า การประพันธ์เป็นกิจกรรมทางปัญญาของชีวิตที่เบิกทางไปสู่ความหลุดพ้น จึงทรงตั้งความปรารถนาว่า อาณิสสส์ของการประกอบกิจก็จะนำไปเป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าในอนาคต มโนทัศน์นี้ยังสืบเนื่องต่อมาในงานของกวีร่วมสมัย เช่นที่อังคาร กัลยาณพงศ์ “ประกาศเจตนารมณ์ในการเจริญรอยตามพระโพธิสัตว์ด้วยการบำเพ็ญบารมีเพื่อนำ ‘สำเนาทองของชีวิต’ ไปสู่ฝั่งแห่งโมกขธรรม” โดยนัยนี้การบำเพ็ญบารมีของกวีก็จะเป็นกิจกรรมอื่นใดไปไม่ได้ นอกจากความเพียรพยายาม อันก่อปรด้วยปัญญาในการสร้างงาน และ “การมอบปัญญาเป็นทานในรูปกวีนิพนธ์” ก็ “เท่ากับการบอกทางรอดแก่ผู้อื่น” (ดวงมน จิตรจักษ์, 2546 : 57-58)

“เพราะถ้าปราศจากจินตนาการเสียแล้ว การอ่านธรรมชาติจะทำให้ ‘พบความหมายชีวิต’...ได้ อย่างไร” นอกจากนั้นกวีนิพนธ์นี้ยังแสดงถึงความสำนึกทางสังคม โดยกวีวิพากษ์ไว้เป็นความที่สรุปได้ว่า “ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทางสังคมเป็นสิ่งที่ไม่สมควรชาติ” (เจตนา นาควัชระ, 2553 : 4-5)

น่าสนใจศึกษาว่า ท่ามกลางบริบททางสังคมวัฒนธรรมแห่งยุคสมัย ซึ่งคล้ายจะเป็นปฏิปักษ์ต่อการสร้างสันติสุขและมุ่งสู่ความหลุดพ้นในปลายทาง อังคารแสดงปฏิกริยาต่อภาวะปัญหาและใช้กวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือสื่อสารมโนทัศน์เรื่องนิพพาน ตลอดจนเลือกใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการนำเสนอให้เกิดสุนทรียรสอย่างไร⁵

อภิปรายผล

คติไตรภูมิ โลกทัศน์ความไม่เที่ยง การเน้นอำนาจโนกรรมในสังสารวัฏ และการปฏิบัติเพื่อบรรลุลोकุตระภูมิหรือนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดตามอุดมคติพุทธ ดำรงอยู่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมไทยตั้งแต่รับพระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาจนถึงสมัยสุโขทัย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การเข้าถึงพุทธศาสนาด้วยกระบวนการทางปัญญาเป็นรากฐานของสังคมต่อมากระทั่งถึงสมัยอยุธยาที่มีการรวมรัฐเป็นราชอาณาจักรสยาม แม้กรุงศรีอยุธยาจะล่มสลายจากภัยสงคราม แต่ภูมิปัญญาพุทธก็ได้รับการฟื้นฟูในยุคต้นรัตนโกสินทร์ จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของพุทธศาสนาในไทยเกิดขึ้นช่วงปลายรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อมีความจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับ “ความเจริญ” แบบตะวันตก และ “ความทันสมัย” ที่มีพื้นฐานอยู่บนแนวคิด

⁵ ศึกษาผลงานกวีนิพนธ์ร่วมเล่มของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 ถึง พ.ศ. 2546 ดังต่อไปนี้ 1) กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ 2) ลำนำภูกระดึง 3) บางกอกแก้วกำสรวลหรือนิราศนครศรีธรรมราช 4) ปณิธานกวี 5) หยาดน้ำค้างคือน้ำตาของเวลา 6) กวีศรีอยุธยา 7) ภาพโคลง กลอน ของ อังคาร กัลยาณพงศ์

แบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยม ระบบคิดในโลก วัฒนธรรมดั้งเดิมจึงถูกสั่นคลอนอย่างรุนแรง หลักธรรมซึ่งได้รับการเน้นย้ำ โดยคำนึงถึงผลที่สามารถประจักษ์รับรู้ในชีวิตนี้ก็คือ โลกียธรรมหรือธรรมเพื่อความสำเร็จทางโลก ได้กลายเป็นกระแสหลักในคำสอนที่แพร่หลายทั่วไป นอกจากนั้นระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ซึ่งเน้นให้ศึกษาจดจำภาคทฤษฎีมากกว่ามุ่งปฏิบัติเพื่อความรู้แจ่มแจ้งในธรรมะ ยังเป็นเหตุให้แนวคิดเรื่องมรรคผลนิพพานลดความสำคัญในฐานะจุดหมายของชีวิตหรืออุดมคติที่จะไปถึงได้อีกต่อไป

การเคลื่อนไหวเพื่อรื้อฟื้นแก่นพุทธศาสนาอย่างสำคัญเกิดขึ้นโดยลำดับเมื่อมหาเถรสงฆ์รูปคือ ท่านพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้เผยแพร่ความคิดในข้อเขียนและคำเทศนาที่ผลักดันให้ผู้ศึกษามุ่งไปสู่ทิศทางซึ่งกำกับด้วยโลกุตระธรรมและเน้นผลทางการปฏิบัติ เมื่อเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงรวดเร็วทุกด้าน สังคมไทยเผชิญภาวะกดดันหนักหน่วง โดยเฉพาะวิกฤตทางวัฒนธรรม อันเป็นเหตุและผลของความเสื่อมทรุดทางจิตวิญญาณ การพินิจคุณค่าของปรัชญาในรากวัฒนธรรมพุทธจึงเป็นสิ่งท้าทายสติปัญญาของผู้มีสำนึกเชิงสังคม ประชาชนทั้งทางโลกและทางธรรมต่างเฝ้าให้ตระหนักถึงความจำเป็นเร่งด่วนของการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งพิงองค์ความรู้ทางพุทธธรรม อันเป็นแหล่งภูมิปัญญาที่ให้ความเชื่อมั่นว่าจะนำสังคมไปสู่ทางรอดได้ โดยเฉพาะการอาศัยโลกุตระธรรมยกระดับจิตวิญญาณของบุคคลไปสู่ขั้นสุดจนพบสัจนิพพานจึงมีความสำคัญยิ่งต่อยุคสมัย

ในแง่ที่งานวรรณศิลป์เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เป็นงานสร้างสรรค์ซึ่งคาดหวังว่าอาจสามารถสร้างความแข็งแกร่งทางปัญญา ด้วยการกระตุ้นเรียกร้องการสร้างเสริมคุณสมบัติภายในจิตใจของปัจเจกบุคคล

จนขยายวงกว้างไปสู่คุณภาพทางปัญญาของสังคม ก็ชวนให้พิจารณาว่า ผู้สร้างงานวรรณศิลป์ได้แสดงปฏิกิริยาต่อภาวะปัญหาแห่งชีวิตและนำเสนอทัศนะเรื่องนิพพานในฐานะโลกุตระปัญญา ควบคู่กับการสื่อประสบการณ์ทางสุนทรียะอย่างไร ผู้วิจัยพบว่า วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์นอกจากจะตอบสนองความต้องการเชิงสุนทรียภาพแล้ว ยังสามารถสื่อความหมายซึ่งให้สติปัญญาแก่บุคคลและสังคม บนฐานคิดนี้ผู้รังสรรค์งานวรรณศิลป์จึงอาศัยพลังทางสุนทรียะสร้างความจรรโลงใจและชักนำผู้รับไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาของมนุษย์

แนวคิดเรื่องนิพพานในงานวรรณศิลป์ไทยสมัยก่อน ทั้งในวรรณคดีศาสนาและคำสอน วรรณคดีนิยาย หรือแม้แต่ในบทเพลงกล่อมเด็กของชาวบ้าน ปรากฏการแสดงภูมิธรรมชั้นโลกุตระอย่างโดดเด่น โลกทัศน์ทางพุทธศาสนาเป็นปัจจัยให้ผู้ประพันธ์แสดงปัญหาของมนุษย์ควบคู่กับศักยภาพในการเผชิญความทุกข์และความผกผันของชีวิต ตลอดจนชี้ทางให้บุคคลหลุดพ้นจากห้วงทุกข์ด้วยการต่อสู้เอาชนะศัตรูในจิตใจคือกิเลสตัณหา และสร้างปัญญาญาณให้เข้าถึงภาวะที่เป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ โดยเฉพาะอนิจจัง จนกระทั่งตัดความยึดติดในสิ่งลวงกล่าวได้ว่าสังคมไทยมีงานสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ที่แสดงนัยทางปรัชญาอย่างลึกซึ้งมาแล้ว และเป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาซึ่งคาดหวังว่า ผู้รับยุคใหม่จะสามารถเข้าไปขุดค้นคุณค่าในเชิงจริยธรรมออกมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจได้ ด้วยการศึกษาดูโดยอาศัยระเบียบวิธีทางวรรณคดีวิจารณ์

ในสมัยปัจจุบันอาจนับได้ว่า อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นกวีร่วมสมัยผู้บุกเบิกแนวทางการสร้างสรรค์งานวรรณศิลป์ด้วยทุนชีวิตในประสบการณ์บนรากฐานพุทธปรัชญาอย่างโดดเด่น ต่อเนื่องมาเป็นเวลากว่าห้าทศวรรษ งานวิจัยนี้เป็นความพยายามศึกษามโนทัศน์เรื่องนิพพานในบทกวีนิพนธ์ของ

อังคาร พบว่า ท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางสังคม วัฒนธรรมแห่งยุคสมัย ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อการมุ่งสู่ความหลุดพ้น อังคารในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของปราชญ์ผู้นำทางความคิดของสังคมไทย ได้แบกรับภารกิจปลูกจิตสำนึกของบุคคล โดยใช้กวีนิพนธ์เป็นเครื่องมือแสดงปฏิกริยาต่อภาวะปัญหาและสื่อสารมนต์ศน์เรื่องนิพพาน นำเสนอเนื้อหาทางอารมณ์และความคิดด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กระตุ้นเร้าการฟังนิพจน์ของผู้รับต่อความหมายในตัวบทได้อย่างเข้มข้น ดังจะอภิปรายเป็น 2 ประเด็นคือ มนต์ศน์เรื่องนิพพานในบทกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ และ พลังทางสุนทรียะ

1. มนต์ศน์เรื่องนิพพานในบทกวีนิพนธ์ของ อังคาร กัลยาณพงศ์

อังคาร กัลยาณพงศ์ ให้คุณค่าอย่างสูงต่อการประพันธ์ว่าเป็นกิจกรรมทางปัญญาแห่งชีวิต เพื่อเบิกทางไปสู่ความรอดจากสังสารวัฏ สอดคล้องกับมนต์ศน์หลักข้อหนึ่งในวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทยที่ว่า การสร้างงานคือการสร้างกุศล กวีจึงหวังว่าอานิสงส์จากความวิริยะสร้างงานด้วยปัญญาจักเป็นส่วนหนึ่งของการบำเพ็ญบารมีหนุนส่งให้บรรลุโมกษธรรม อังคารแสดงความมุ่งมั่นที่จะแปรความรู้ความจริงมาตามฤมิตบทกวีนิพนธ์พร้อมกับการกอบกู้จิตวิญญาณมนุษย์เจริญรอยตามพระโพธิสัตว์ด้วยความเชื่อมั่นในเนื้อหาของบทประพันธ์ว่าแสดงสังขรณ์อันมีอำนาจกระตุ้นพิจารณาของผู้รับกระทั่งเกิดความรู้ความจริงสำหรับต่อสู้กับความไม่รู้จักความจริงหรืออวิชชา เพื่อนำพาชีวิตไปสู่อิสระพ้นจากวงวัฏได้ด้วยตนเอง จุดหมายสำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานและคุณค่าของการประพันธ์ในทัศนะนี้จึงเชื่อมโยงกับความตื่นรู้และความเติบโตองงามทางปัญญาทั้งของผู้สร้างงานและผู้รับ

1.1 อวิชชาของมนุษย์กับการสร้างคุณค่าแท้แห่งชีวิต

1.1.1 อวิชชาของมนุษย์

ผลงานกวีนิพนธ์ของอังคารบ่งชี้ว่า กวีกลั่นกรองด้วยประสบการณ์ชีวิตและทัศนะ ซึ่งได้รับการกล่อมเกลามาจากวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสังคมไทย กวีรับหน้าที่เตือนสติบุคคลให้สำนึกถึงปัญหาอันเกิดจากข้อจำกัดและความอ่อนด้อยของปุถุชน นั่นคือการตกอยู่ในความไม่รู้ความจริง ความสำนึกนี้เป็นจุดตั้งต้นของการพิจารณาค้นหาหนทางแก้ไข ด้วยบทบาทผู้ตีความและวิพากษ์วิจารณ์ชีวิต สิ่งสำคัญที่อังคารเห็นว่าบุคคลต้องเร่งกำจัดออกไปจากชีวิตคืออวิชชา ซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์และเป็นต้นตออันก่อวงจรอันไม่รู้จบแห่งภพ อังคารชี้ว่าแม้มีอัตภาพที่น่าจะสร้างคุณค่าแท้ แต่มนุษย์กลับลุ่มหลงและยินดีในภพ แทนที่จะมุ่งพัฒนาจิตวิญญาณเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุด อันเป็นสาร์ตตะแห่งชีวิต จึงเท่ากับเกิดและดับไปอย่างเปลืองเปล่า หายนะของบุคคลที่มีมูลจากความหลงผิดนี้จึงไม่มีสิ่งใดจะยับยั้งได้ นอกจากการมุกคิดเพื่อจัดการกับอารมณ์และความคุมตนเอง อังคารมุ่งวิเคราะห์ธรรมชาติวิสัยของความเป็นปุถุชน อันเป็นเหตุของปัญหาในระดับลึกด้วยวิธีการเชิงปรัชญา โดยชี้ให้ตระหนักว่า ศัตรูคือกิเลสสามที่แฝงเร้นอยู่ในจิตและเน้นให้แก้ไขที่ข้อบกพร่องของเจ้าของชีวิต กระทั่งสามารถพิจารณาแยกแยะได้ว่าสิ่งใดคือเปลือกหรือแก่นสาร ทางออกจึงอยู่ที่การกลับมาพินิจิตตัวตนของมนุษย์ สอดคล้องกับมนต์ศน์มนุชยนิยมนแนวพุทธซึ่งเป็นจุดเด่นในผลงานประพันธ์ของกวีผู้นี้

1.1.2 การสร้างสรรค์ความหมายและคุณค่าแท้แห่งชีวิตในข้อจำกัดของเวลา

ตามทัศนะของอังคาร การมีชีวิตเป็นเพียงภาวะการชั่วคราว ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ในช่วงอายุขัยอันสั้น การมาสู่โลกจึงควรมีจุดมุ่งหมายมิใช่เพียงแค่มารเวียนวายตายเกิดในวงวัฏอย่างไร้หลักชัย ดังเรียกร้องให้บุคคลเลือกกำหนดชีวิตด้วย

ปัญญา โดยเร่งสร้างสรรคคุณค่าแก่ระหว่างเวลาจำกัดแห่งการดำรงอยู่ ความหมายและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในทัศนคติขององการอยู่ทีการดำเนินชีวิตตามครรลองธรรมบนรากฐานของความรู้ความจริงในการศึกษาธรรมชาติ สร้างงานเพื่อมวลมนุษย์จนถึงจักรวาลอันมีนัยถึงทวยเทพด้วยอุดมการณ์โพธิสัตว์ กอบกู้โลกและรังสรรค์ยุคแห่งอุดมคติดังยุคพระศรีอาริย์ ทีสำคัญคือการพัฒนาจิตวิญญาณเพื่อข้ามผ่านไตรภูมิบรรลภาวะสูงสุดคือนิพพาน

1.2 มรรคาสู่นิพพาน

แม้มนต์ศน์เรื่องนิพพานในวงการศึกษากระแสหลักทั้งทางโลกและทางธรรมของสังคมวัฒนธรรมไทย จะถูกทำให้กลายเป็นสิ่งไม่จำเป็นตามความแปรเปลี่ยนของอุดมคติทีมีผลต่อการกำหนดจุดหมายแห่งชีวิต แต่องการก็ยังคงเพียรกระตุ้นเตือนให้เห็นคุณค่าของนิพพานและซึ่มรรคาประเสริฐซึ่งพึงดำเนินตามแนวพุทธวิธีอย่างสวนกระแสสังคมวัตถุนิยม โดยแสดงว่าบุคคลจำเป็นต้องประจักษ์ถึงความไร้ความหมายแห่งการเวียนว่ายตายเกิด อันกำหนดนับต้นปลายมิได้ในกระแสสังสารวัฏ กระทั่งหยังปัญญาพิจารณาเห็นโทษภัยในกองทุกข์ แล้วชวนชวนนำนาวาชีวิตล่องข้ามวัฏสงสารด้วยการบำเพ็ญสรรพบารมี และอาศัยกระบวนการไตรสิกขาพัฒนาจิตวิญญาณสู่ความหลุดพ้น

1.2.1 ความหมายในสังสารวัฏ

ผู้รับสามารถวิเคราะห์หัตถ์บทและสังเคราะห์ความหมายได้ว่า การยึดพระพุทธร่องคืเป็นแรงบันดาลใจ การเข้าถึงแก่นพุทธศาสนาทีเน้นการต่อสู้กับอวิชชาจนเกิดดวงตาเห็นธรรม และการผ่านประสบการณ์จนล่วงเข้าสู่ปัจฉิมวัย เป็นพลังแห่งความชัดเจนเรื่องโลกและชีวิตจนเห็นความจริงอย่างปรุปรุ่ง แล้วสื่อสารอย่างมั่นใจต่อเนื่องมาในเวลาพร้อมห้าทศวรรษ การใช้ชีวิตในโลกตามทัศนะขององการจะมีค่าก็ต่อเมื่อให้ประสบการณ์สำหรับ

ทำความเข้าใจทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ ไปจนถึงทางแห่งการดับทุกข์ การเกิดเป็นมนุษย์จึงเป็นโอกาสสำคัญให้เรียนรู้และปฏิรูปจิตเพื่อบรรลุนิพพานองการแสดงความหมายในสังสาร ซึ่งเติมไปด้วยความทุกข์แห่งค้นหาหรือความปรารถนาอันมิรู้จบและระบุเป้าหมายของชีวิตตนว่าคือการมุ่งสู่ทีสุดแห่งการไร้ภพชาติ

1.2.2 ลำเภาทอง : การเดินทางข้ามห้วงมรรณพ

แม้จะตระหนักถึงความกระจัดของชีวิตท่ามกลางความกว้างใหญ่แห่งสังสารวัฏ แต่องการก็แสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีศักยภาพแปรความอ้างว้างโดดเดี่ยวของการเดินทางแห่งจิตวิญญาณให้เป็นความมั่นคงงดงาม และนำพาลำเภาทองของชีวิตข้ามฝ่าโลกียภูมิสู่โลกอุดรได้ ด้วยการสร้างสมคุณสมบัติทีจะเอาชนะกิเลสค้นหาหรือศัตรูภายในจิตใจ โดยเฉพาะการบำเพ็ญทศบารมีตามรอยพระโพธิสัตว์ ซึ่งแต่ละชีวิตต้องสร้างขึ้นเองจนสามารถก้าวข้ามลำดับชั้นของจิตสู่จุดสูงสุดจนหลุดพ้น

1.2.3 ไตรสรณะ : ทีพึงสำหรับความหลุดพ้นจากความทุกข์ตามแนวทางอริยสัจสี่

ถึงแม้องการจะไม่ได้รับเอาความเห็นของท่านพุทธทาสภิกขุทีว่า การเข้าถึงนิพพานในชาติปัจจุบันเป็นไปได้ เขาก็ยังเห็นว่าการไปสู่นิพพานไม่ใช่การพ้นวิสัย แต่อำนาจของโลกียวิสัยอันดิ่งดุดมิมหาศาล ระหว่างพ้นฝ่าไปสู่หลักชัยแห่งชีวิตคือนิพพาน บุคคลจำเป็นต้องมีทียึดเหนี่ยว องการจึงน้อมระลึกถึงพระรัตนตรัยในฐานะทีพึ่งอันเกษม โดยสรรเสริญพระพุทธานุภาพว่าเป็นมนุษย์ประเสริฐผู้สามารถพัฒนาตนอย่างเลิศจนเอาชนะกิเลสมาตรัสรู้ริยสัจสี่ และมีพระเมตตาคุณเกื้อกูลสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ โดยมอบธรรมเป็นทาน สังเกตได้ว่าในบทกวีนิพนธ์ขององการ หลักธรรมสำคัญทีเน้นมากคือ “ไตรลักษณ์” ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

ในฐานะเครื่องนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความสิ้นทุกข์จากการยึดมั่นในขั้นที่ทั้งห้า อังคารกระตุ้นเร้าให้ผู้รับฟังพินิจความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่คลี่คลายตามกฎไตรลักษณ์ เพื่อน้อมนำชีวิตให้เข้าถึงจุดหมายของพุทธศาสนา ธรรมะหรือความจริงที่ยังเห็นจากธรรมชาติ จึงเป็นความรู้ขั้นลึกซึ้งถึงขนาดสร้างหนทางไปสู่ความรอดได้ ในส่วนพระสงฆ์ อังคารกล่าวสรรเสริญท่านพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ มหาเถระผู้ปฏิบัติเพื่อพระนิพพาน และมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนขึ้นโลกุตระ แม้จะเคารพศรัทธาในคุณพระศรีรัตนตรัย ที่พึงที่ระลึกสำหรับความหลุดพ้นจากความทุกข์ตามแนวทางอริยสัจสี่เป็นอย่างสูง แต่อังคารก็ย้ำว่า บุคคลต้องมีปัญญาเรียนรู้ปฏิบัติ เพื่อนำชีวิตให้รอดจากสังสารวัฏ การเข้าถึงความจริงเพื่อการพ้นทุกข์ที่แท้ มีอาจอิงอาศัยเพียงยึดถือธรรมะสาม คือพระพุทธรูป พระสังฆกรรม และพระสงฆ์สาวกเป็นที่พึ่งเท่านั้น แต่เงื่อนไขสำคัญยังต้องพากเพียรปฏิบัติจริงด้วยตนเอง โดยลงมือพัฒนาจิตวิญญาณด้วยกระบวนการไตรสิกขา

1.2.4 ไตรสิกขา : กระบวนการพัฒนาจิตวิญญาณสู่วิมุตติ

ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาจิตวิญญาณตามวิถีแห่งพุทธะทัสนะของอังการตั้งอยู่บนรากฐานแห่งหลักการทางพุทธศาสนา ซึ่งเน้นอำนาจการกระทำ โดยเฉพาะมโนกรรมของบุคคลเป็นสำคัญ อังการชี้ให้ประจักษ์ว่าหนทางประเสริฐหรือมรรคมืองค์แปดที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ต้องนำหน้าด้วยปัญญาคือสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นเสมอ จิตที่ตั้งไว้ถูกจึงเป็นฐานของศีลและสมาธิ ซึ่งจะเอื้อต่อการส่งเสริมปัญญายิ่งขึ้นถึงขั้นวิมุตติ บทกวีนิพนธ์ของอังการเน้นความสำคัญแห่งจิต โดยย้ำให้เห็นว่า ธรรมทั้งปวงมีใจซึ่งกำกับด้วยปัญญาเป็นประธาน ผลกรรมทั้งดีชั่วที่เกิดกับ

บุคคลนั้นสร้างด้วยใจ ความรู้บนรากฐานทางพุทธศาสนานี้ นำไปสู่ข้อสรุปว่า บุคคลในสถานะเจ้าของชีวิตโดยสมมุติเป็นผู้ลิขิตชีวิตตนเอง ทุกข์สุขชั่วดีย่อมมิใช่ผลการดลบันดาลจากอำนาจภายนอก เงื่อนไขสำคัญของทุกข์สุขและการบรรลุเป้าหมายแห่งชีวิตในทัสนคติของอังการจึงอยู่ที่คุณภาพใจ ดังชี้ว่าทางรอดของจิตวิญญาณก็คือการกู่ดวงใจ อันหมายถึงการยกระดับจิตให้เข้าถึงอิสรภาพ อันเป็นการสร้างเหตุเพื่อไปสู่พระนิพพาน

ในด้านองค์สามแห่งกระบวนการไตรสิกขาพบว่า อังคารกระตุ้นให้บุคคลประกอบกิจอยู่ในขอบเขตแห่งศีล โดยเน้นที่ศีลห้าซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานปกติของมนุษย์ เพื่อพัฒนาจิตมุ่งสู่ภาวะนิรทุกข์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและส่วนรวม นอกจากนี้อันสงฆ์แห่งจิตที่สะอาดปราศจากการละเมิดศีลยังเป็นที่เจริญของสมาธิ กล่าวคือเอื้อให้มีความสงบราบรื่น ไม่กำเริบด้วยโลภ โกรธ หลง สามารถพัฒนาศักยภาพจนกอบปรด้วยสติ รู้เท่าทัน และเข้าถึงสภาวะแห่งความทุกข์อันเกิดจากการยึดมั่นในเบญจขันธ์ อังการแสดงทัสนะอย่างไม่ลังเลว่าหากมุ่งหลุดพ้น มนุษย์มีหน้าที่ต้องต่อสู้กับบอวิชา เศติจกิเลสตัณหา และนำตนออกจากสังสารวัฏ โดยการหยั่งเห็นความจริงด้วยองค์ประธานแห่งชีวิตคือปัญญา

น่าสนใจยิ่งว่า ท่ามกลางบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ผู้คนจำนวนมากตกอยู่ในความเขี้ยววนของวัตถุและการบริโภคอย่างไม่จำกัดขอบเขต จึงตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ที่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ แต่ก็ยังปราศจากความสุขสงบอย่างยั่งยืน อังการใช้เวลาในชีวิตตั้งแต่ช่วงแรก ๆ ของการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมาถึงยุคโลกาภิวัตน์ มุ่งมั่นส่งสารสำคัญอย่างสวนกระแส โดยเน้นความจำเป็นที่บุคคลและสังคมต้องมีความสันโดษและปัญญาญาณ พร้อมกระตุ้นให้ผู้รับนุกคิดทบทวนทิศทางชีวิตว่า ไม่ควรละทิ้งศักยภาพที่จะออกจากวังวนแห่งวัตถุนิยมและ

พินำพาตนพ้นโลกียภูมิสู่โลกุตระภูมิให้จงได้ ดัง
ย้ำอย่างหนักแน่นว่า โลกียสุขเป็นเพียงมายาภาพ
ฉาบฉวยชั่วคราว และโลกียทรัพย์ก็มีใช่เป้าหมายที่แท้
แห่งชีวิต ผู้รำรวยในทศนะของอังคารจึงหมายถึงผู้ที่
ครอบครองสมบัติล้ำค่าได้แก่ปัญญาญาณ หรือมีญาณ
ทัสสนะ เข้าถึงความจริงของธรรมชาติว่าก่อปรด้วย
ไตรลักษณ์ จนสามารถคลายความยึดมั่นในตัวตน
และยกระดับจิตวิญญาณก้าวข้ามโลกียภูมิสู่ภาวะ
โลกอุดร

2. พลังทางสุนทรียะ

งานสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์เป็นงานศิลปะ
ที่ใช้ภาษาเป็นวัสดุ จึงจำเป็นต้องอาศัยพลังทาง
สุนทรียะดึงดูดผู้รับให้เข้าถึงเนื้อหาทางความคิดและ
อารมณ์ อังคารถือเอาการกระตุ้นมโนธรรมสำนึก
ของบุคคลและสังคมเป็นกิจสำคัญของกวี พลังความ
งามของงานประพันธ์ในฐานะศิลปกรรมมีบทบาท
แสดงปฏิกริยาต่อปัญหาแห่งยุคสมัยและโน้มน้าวใจ
ให้เฝ้าอาบด้วยศรัทธาและปัญญา แม้อังคารจะเน้น
แสดงมโนทัศน์เชิงอภิปรัชญาอันลุ่มลึก แต่ก็เห็นได้
ชัดเจนว่ามีได้มองข้ามการสร้างความรู้สึกระตุ้น
ใจด้วยวิธีการทางศิลปะ โดยอาศัยพลังการสื่อสารซึ่ง
ทำทนายการเพ่งพินิจของผู้รับต่อความหมายในตัวบท
ดังปรากฏกลวิธีการนำเสนออย่างโดดเด่น 4 ประเด็น
คือ ความเปรียบและสัญลักษณ์ การจัดองค์ประกอบ
แบบคู่เทียบตรงข้าม การตั้งคำถาม และการสืบขนบ
การประพันธ์กับการสร้างสรรค์ใหม่

2.1 ความเปรียบและสัญลักษณ์

2.1.1 ความเปรียบ

บทกวีนิพนธ์ซึ่งแฝงมโนทัศน์เรื่อง
นิพพานของอังคาร มีการใช้ความเปรียบซึ่งสร้างพลัง
อันเข้มข้นให้กับการสื่อสาร ก่อให้เกิดความหยั่งเห็น
กระตุ้นความคิด และกระทบอารมณ์ความรู้สึกของ
ผู้รับ ตลอดจนส่งผลสัมฤทธิ์ต่อการสร้างจินตภาพ

เป็นอย่างสูง อาทิบท “กาละคืออะไร” อังคาร (2534ข
: 134) แสดงปฏิกริยาต่อทศนะทั่วไปที่สื่อผ่าน
อุปลักษณ์ “เวลาเป็นนาย มนุษย์เป็นทาส” หรือมนุษย์
คือทาสแห่งเวลา โดยแย้งว่า บุคคลสามารถเอาชนะ
และมีอำนาจเหนือเวลาได้ ด้วยการ “ปลุกสติปัญญา”
ให้ตื่นจากความหลับไหล ซึ่งในทางพุทธศาสนาหมายถึง
ถึงการตื่นรู้ทางธรรม คือเปิดดวงตาเห็นแจ้งความจริง
ฝ่าทวนกระแสเพื่อ “กู้อิสระ” จากความเป็นทาส จึง
จะพลิกบทบาทเป็นเจ้าของเวลา มุมานะสร้างสรรค์
ผลงาน (อันยกระดับจิตวิญญาณของกวีและผู้รับไป
พร้อม ๆ กัน) เร่งประหารกิเลสสารเพื่อบรรลุนิพพาน
นิพพานอันไร้กาล เมื่อนั้นเวลาก็ไม่อาจทำอันตราย
ชีวิตได้อีก

ในบท “ใจข้าน้อยคือน้ำเพชรใส” อังคาร
(2534ข : 299) เตือนสติบุคคลผู้ตกอยู่ในความไม่รู้
ความจริงแห่งโลกและชีวิต โดยเผยแพร่สภารณณ์ช่วง
หนึ่งที่พ่ายความเขี้ยววนแห่งกามกิเลส กวีชี้ว่าข้อ
บกพร่องสำคัญคือจิตซึ่งปราศจากการควบคุม ดัง
เลือกใช้โวหารบุคคลวัตอธิบายให้ผู้รับเข้าถึงอารมณ์
ความรู้สึกรุนแรงเกินยับยั้ง ขณะติดข้องอยู่กับความ
“หิวกระหายรสเสน่หานารี” ใจซึ่งเป็นองค์ประกอบ
สำคัญแห่งชีวิตไม่อยู่กับตัว แต่ “เผลอเผลอ ไปลิ่ว ปลิว”
คือลอยไปอย่างรวดเร็วเกินบังคับ พ้องกับธรรมชาติ
ของจิตที่มีความไวและแปรผันไม่อยู่นิ่ง นอกจากนี้
กวียังใช้โวหารบุคคลวัตพรรณนาว่า “กิเลส” เป็น “มาร”
ที่ “กักขฬะทมิฬหินชาติ” และทำลาย “ล้างผลาญค่า
วิเศษ” แห่งชีวิตให้สูญสิ้นไปกับความลุ่มหลง

บทกวีนิพนธ์ที่เน้นเนื้อหาเชิงปรัชญาใน
ขอบเขตการศึกษานี้ ผู้วิจัยสังเกตว่า อังคารเลือกใช้
ความเปรียบประเภทอุปมา เพื่อกระตุ้นจินตภาพมาก
เป็นพิเศษ เช่น บท “ปริศนา” (อังคาร กัลยาณพงศ์,
2548 : 225) กวีวิพากษ์จุดอ่อนของมนุษย์ผู้ติดหล่ม
อวิชชา ลุ่มหลงกิเลสตัณหาอันเขี้ยววนใจ โดยแสดง
ภาพฝูงมดหัวโหลงไปลิ้มรสน้ำตาลหวานที่ก้นแก้วแล้ว

ปีนกลับขึ้นมาไม่ได้ กวีเปรียบ “ก้นแก้ว” กับโลก และเปรียบมดกับมนุษย์ โลกียสุขที่มีรสชาติหอมหวานเหมือนน้ำตาล เป็นเหตุให้บุคคลมัวเมาหรือยึดตนเองไว้กับสิ่งไร้แก่นสารยิ่งกว่าแสงหาสารัตถะแห่งชีวิต จึงเท่ากับเกิดและดับไปอย่างเปลือยเปล่า

บท “คติทิพย์หีบจากหยาดน้ำค้าง” และบท “หยาดน้ำค้างคือน้ำตาของเวลา” อังคาร (2534ข : 247, 2540 : 55-56) เปรียบเทียบชีวิตกับน้ำค้าง เพื่อบ่งชี้สังขารว่า การมีชีวิตเป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราว ซึ่งปราศจากแก่นสาร ผู้เข้าถึงความจริงอันแสดงแจ่มแจ้งในธรรมชาติย่อมเร่งสร้างความหมายและคุณค่าในช่วงเวลาจำกัดของชีวิตก่อนระเหยหายไปเช่นน้ำค้าง ในความเรียงเชิงกวีนิพนธ์เรื่อง “ก่อนแสงตะวันจะลับฟ้า” อังคาร (2540 : 112-113) ก็ยังเทียบเวลาในชีวิตกับปรากฏการณ์สามัญในธรรมชาติให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น “วัยวันหนุ่มสาวเปรียบราวเช้าตรู่” ขณะที่ชีวิตของกวีล่วงเลยเข้าสู่ “เวลาบ้ายลงมากแล้ว” เพื่อชี้ว่า มนุษย์มีเวลาอันสั้นและผ่านไปรวดเร็วเหมือนชั้ววัน ทั้งยังเปรียบเทียบการเดินทางของเวลาในชีวิตที่ตั้งต้นและจบสิ้นไปกับฤดูกาลของต้นไม้ ซึ่งเริ่มด้วย “ฤดูดอกไม้บานหวานหอม” ได้แก่วัยหนุ่มสาวที่เคล้าโลกียสุข เมื่อล่วงสู่บั้นปลายชีวิตก็เปรียบเหมือน “ฤดูโรยร่วงของรุกขชาติแห่งชีวา” กลวิธีทางวรรณศิลป์นี้สอดคล้องอย่างแนบสนิทกับสารซึ่งแสดงความลุ่มลึกเชิงปรัชญา คือความจริงที่ธรรมชาติเปิดเผย ได้แก่ความเป็นอนิจจังหรือความแปรผันตามกฎไตรลักษณ์ กระตุ้นเตือนให้บุคคลตระหนักในพลังกลืนกินแห่งเวลาและตั้งอยู่ในความไม่ประมาท

ความเรียงเชิงกวีนิพนธ์เรื่อง “บันทึกของจิตรกร อัจฉริยะแก้ว” (อังคาร กัลยาณพงศ์, 2548 : 216-217) เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่มีความโดดเด่นด้านกระบวนการสร้างจินตภาพด้วยการใช้ความเปรียบ ชับเน้นอารมณ์ความรู้สึกของผู้รับให้ร่วม

สัมผัสความอบอุ่นผ่อนคลายท่ามกลางโลกธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ อังคารเปรียบโลก “ประหนึ่งทิพยสถานบ้านแก้ว” ปงบอกความมีคุณค่าสูงส่งของที่พำนักกายใจ เปรียบ “หาดทรายขาวนวล” เป็นดั่ง “แท่นทิพย์บรรจถรณ์” และ “ฟูกเมาะเบาะบริสุทธ์” เปรียบ “ละอองเมฆหมอก” และ “ฟากฟ้า” เสมอเสื่อผ้าสำหรับนุ่งห่ม เปรียบ “แจ่มจันทร์เจ้าสุกสกาวราวอจกกลับทิพย์” และเปรียบหมู่ดาวซึ่งกระพริบ “ริบหรี่ละม้ายแสงเทียนระยับแวว” การเลือกใช้อุปมาโวหารพรรณนาภาพการพักผ่อนอย่างเปี่ยมสุขในธรรมชาติโดยมีอิงอาศัยวัตถุนี้ นับเป็นกลวิธีอันแยบยลของกวีที่มุ่งแสดงทัศนะอย่างสวนกระแสวัฒนธรรมทุนนิยมบริโภคนิยมว่า ผู้ร่ำรวยที่แท้มิใช่ผู้ครอบครองทรัพย์สินสูงค่ามหาศาล แต่หมายถึงผู้ที่มี “สมบัติพิเศษ” คือความสันโดษ ดำเนินชีวิตด้วยความพอใจตามมียินดีตามได้ อันนำมาซึ่งความสงบเย็นแห่งจิตใจ

กล่าวได้ว่า การเลือกใช้ความเปรียบที่ช่วยให้รับสารอันแยบคายแหลมคมดังตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นวิธีการแสดงออกซึ่งเรียกร้องประสบการณ์ทางอารมณ์ของผู้รับได้ดีเด่นไม่น้อยไปกว่าการเร้าความคิดลึกซึ้งเชิงปรัชญา

2.1.2 สัญลักษณ์

การใช้สัญลักษณ์ในการสร้างสรรค์ผลงานประพันธ์ของอังคาร เป็นกลวิธีสำคัญที่กระตุ้นให้ผู้รับตีความบทกวีนิพนธ์อย่างพิถีพิถัน เช่น ในความเรียงเชิงกวีนิพนธ์เรื่อง “กะลาใบใหญ่แห่งสังคมยะปฏิภูม” อังคาร (2540 : 71-72) ใช้ “ความมืดทมิฬ...ดึกดื่น” “ความหลับไหล” และ “ความมืดมิด” เป็นสัญลักษณ์แทนอวิชชา และเลือกใช้ “แจ่มจันทร์เจ้า” “ปวงผลึกรุ่งแสงดาว” และ “รุ่งดาวฤกษ์” ซึ่งมีคุณลักษณะร่วมกันคือแสงสว่างงามโรจน์เป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา การสร้างสัญลักษณ์เฉพาะตนที่สอดคล้องกับเนื้อหาและช่วยการตีความได้อย่างน่าสนใจ เราให้ผู้รับครุ่นคิดว่า แทนการเวียนว่ายอยู่

ท่ามกลางห้วงน้ำแห่งกิเลสตัณหา บุคคลจำเป็นต้องมุ่งตรงไปสู่ฝั่งแห่งความหลุดพ้นอย่างเร่งรีบ โดยใช้ปัญญาทำลายอวิชชา ซึ่งทำให้ลุ่มหลงในมายาจนเสียเวลาและสูญค่าแห่งชีวิต บท “ดับไฟไหม้โลก” อังคาร (2534ก : 204-205) ใช้ “อัคนี” หรือไฟเป็นสัญลักษณ์แทน “กิเลสมาร” ซึ่งมีพลังเผาผลาญสรรพสิ่งวอดวายยิ่งกว่าความร้อนใดในโลก และลูกไฟไหม้เผาเผาใจมนุษย์ให้สิ้นสุข อังคารชี้ว่า ความร้อนนทมนานนั้นอาจดับให้สนิทได้ด้วยการรู้เท่าทันและเข้าถึงความทุกข์อันเกิดจากการยึดมั่นในขั้นห้าอย่างแจ่มแจ้ง เพื่อละวางคลายออก

บท “ปัญญาที่เหนือกว่าเวไนยสัตว์” อังคาร (2546 : 76-78) เลือกใช้สัญลักษณ์ตามแบบแผนในขนบวรรณกรรมพุทธศาสนา ซึ่งจำแนกคนตามคุณภาพปัญญาเทียบกับดอกบัว กล่าวคือ “ปทุมจวมตมสุดต่ำต้อย” หรือบัวจวมอยู่ในโคลนตมกลายเป็นอาหารของเต่าปลา แทนผู้มีมีจกชาติภูมิ หนาด้วยกิเลสตัณหา และประพฤตินั้นในทางที่สูญสิ้นจิตวิญญาณแห่งความเป็นมนุษย์ ตรงข้ามกับ “ปทุมทองผุดผ่องพ่นน้ำ” หรือบัวทองอันทรงค่า ชูดอกผลิบานเหนือน้ำอย่างงดงาม แทนผู้มีสัมมาทิฐิหรือมีปัญญารู้แจ้ง สามารถใช้ศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์อย่างเต็มที่ เพื่อพัฒนาตนก้าวพ้นภาวะปุถุชนขึ้นสู่ความเป็นอริยะ บรรลุถึงพระนิพพาน

การเลือกใช้สัญลักษณ์ทั้งที่ดำรงอยู่ในขนบวรรณศิลป์และสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ดังตัวอย่างที่แสดงข้างต้นนี้ นอกจากจะสัมพันธ์กับความคิดหลักของงานประพันธ์แล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อการสื่อสารเนื้อหาทางความคิดและอารมณ์ในแง่ที่กระตุ้นผู้รับให้ขบคิด เพื่อเข้าถึงความหมายและคุณค่าของบทกวีนิพนธ์ แล้วมองเลยออกไปสู่โลกแห่งความจริง

2.2 การจัดองค์ประกอบแบบคู่เทียบตรงข้าม

สังเกตได้ว่าบทกวีนิพนธ์หลายบทในขอบเขตที่ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์ บ่งชี้ความพิถีพิถันในการเลือกสรรจัดองค์ประกอบอย่างชวนให้ขบคิด โดยใช้กลวิธีการแต่งในลักษณะคู่เทียบแบบตรงข้าม เช่น บท “กู่ดวงใจ” อังคาร (2546 : 35-36) เน้นความสำคัญแห่งจิตอย่างยิ่งยวดว่า ธรรมทั้งปวงมีใจเป็นประธาน และคุณภาพของใจซึ่งกำกับด้วยปัญญาก็มีบทบาทสำคัญต่อการประกอบกรรม จุดเด่นของกวีนิพนธ์บทนี้อยู่ที่รูปแบบการแต่งซึ่งแบ่งออกเป็นสองส่วนชัดเจน กล่าวคือส่วนแรกบ่งชี้ว่า “จิตรอำมหิตมีดมีดร้าย” หรือจิตที่ตั้งไว้ผิด เป็นเหตุให้บุคคลลงมือกระทำสิ่งเลวร้ายทั้งทางกายและวาจา ผลที่ได้รับจึง “ร้ายระยำไปทุกสิ่ง” แต่อีกส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นว่า “ถ้าจิตรคิดใฝ่พิเศษวิสุทธ์” คือมีจิตอันบริสุทธิ์ก็อุปด้วยปัญญา ย่อมสร้างกรรมดีทั้งกายวาจา และนำความสุขมาสู่ชีวิต ถึงขั้น “มุ่งวิมุตติจุดหมายทิพย์สูงศักดิ์” หรือเข้าถึงภาวะนิพพานได้

ในบท “ปัญญาที่เหนือกว่าเวไนยสัตว์” อังคาร (2546 : 76-78) ก็เลือกใช้กลวิธีการแต่งในลักษณะคู่เทียบแบบตรงข้าม ดังชี้ให้เห็นความตัดกันระหว่างผลของการเลือกกำหนดเส้นทางชีวิตด้วยอวิชชาและปัญญา ในบทประพันธ์ช่วงแรกอังคารกล่าวถึงผู้ตกอยู่ในอำนาจมีจกชาติภูมิ ทำลายคุณธรรมความดีงามอย่างไม่สำเหนียกคุณค่า การมุ่งสู่ภาวะเหนือโลกจึงไร้หวัง แตกต่างโดยสิ้นเชิงกับบทประพันธ์ช่วงต่อมา ซึ่งกล่าวถึงบุคคลผู้กำกับชีวิตด้วยสติปัญญา เห็นคุณค่าประเสริฐแห่งพระธรรมและลงมือศึกษาปฏิบัติ กระทั่งส่งผลในทางเกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณจนสามารถอยู่ดีวิวัจกรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของตนได้

การจัดองค์ประกอบอย่างประณีตบรรจงในบทประพันธ์ข้างต้น แสดงความตั้งใจของกวีที่จะสื่อสารไปยังผู้รับให้สัมฤทธิ์ผล ด้วยวิธีการทางวรรณศิลป์ซึ่งคัดสรรแล้วว่าเหมาะสมที่จะแสดงออกโดยคำนึงถึงแก่นของบทกวีนิพนธ์เป็นสำคัญ

นอกจากนี้การฉายให้เห็นชัดตรงข้ามดังกล่าว ยังอาจเอื้อให้ผู้รับพิจารณาเลือกทิศทางเพื่อสร้างความหมายและคุณค่าแห่งชีวิตได้อย่างเด่นชัดขึ้นด้วย

2.3 การตั้งคำถาม

การตั้งคำถามเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สำคัญประการหนึ่ง ซึ่งอังคารเลือกใช้ เพื่อเรียกร้องให้ผู้รับตรึกตรองหาคำตอบของปัญหาเชิงปรัชญา อาทิ บท “หวังแสวงอะไรในชีวิต” อังคาร (2548 : 153) ตั้งคำถามถึงเป้าหมายแห่งชีวิตว่า “หวังแสวงอะไรในชีวิต” และเฉลยในวรรคถัดมาว่า สิ่งที่ไม่ถูกต้องพึงแสวงหาคือการนฤมิตคุณค่าแห่งจิตวิญญาณ โดยสร้างงานเป็นทานแด่โลกด้วยอุดมการณ์โพธิสัตว์ ในโคลง “แต่เพื่อนมนุษย์” อังคาร (2542 : 37-38) ก็ตั้งคำถามกระตุ้นเตือนให้ฉุกคิดว่า “โถมผีกกลางป่าช้า เอาอะไร ไปฤ” พร้อมให้คำตอบในวรรคต่อมาว่า “แม้แต่ธุลีเอาไป ไปได้” นั่นคือเมื่อตาย คนเราไม่อาจเอาอะไรติดตัวไปด้วยได้เลย ขณะมีชีวิตหากมุ่งแต่กอบโกยเข้าตัวย่อมเกิดมาอย่างเปลืองเปล่า กวีจึงเร่งเร้าให้บุคคลสร้างค่าของความเป็นมนุษย์ด้วยการประกอบกิจแห่งพระโพธิสัตว์

สังเกตได้ว่า นอกจากการตั้งคำถามและเผยคำตอบไปพร้อมกันดังกล่าวแล้ว อังคารยังเลือกใช้กลวิธีการตั้งคำถามเชิงวาทศิลป์ เพื่อเน้นย้ำสาระสำคัญของบทประพันธ์ให้โดดเด่น มีน้ำหนัก ดึงดูดความสนใจ และกระตุ้นให้ผู้รับร่วมใช้ปัญญาเพ่งพินิจความหมายในตัวบท โดยมีได้ต้องการคำตอบ ตัวอย่างที่น่าสนใจคือบท “กรรมกรข่มจีนซากศพสาวต่างประเทศ (งานกรรมกรเพื่อชีวิต องค์ชาติก็เพื่อชีวิต)” (อังคาร กัลยาณพงศ์, 2542 : 42) ซึ่งกวีแสดงความรู้สึกสังเวชต่อภาวะของปुरुชนที่พ่ายอำนาจกิเลส มุ่งสนองแรงขับทางเพศอันรุนแรงโดยเสพลังวาสกับซากศพ กวีตั้งคำถามเชิงวาทศิลป์ว่า “เวียนว่ายตายเกิดวัฏฏะ เว็ววนว วงตรงฝั่งแก้ววิมุตติวิโมกข์แล้วลิ้มฤ” นั่นคือผู้ตกอยู่ในหล่มราคะดำถุชณา จดจำจุดหมายที่แท้

แห่งชีวิตได้หรือไม่ว่า จักมุ่งไปสู่ “ฝั่งแก้ววิมุตติวิโมกข์” หรือความเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาและบท “อ่าลาอาลัย ‘ไดอาน่า’ อนาถ” อังคาร (2542 : 84-85) แสดงความรู้สึกละแฉงว่า หากมีโอกาส “เรียนรู้อู” คำสอนในพุทธศาสนา กระทั่งสามารถต่อกรกับอวิชชา จน “รู้เท่า [และ] เข้าใจ” สังขธรรม เจ้าหญิงไดอาน่าย่อมมีชีวิตงดงาม แต่พระองค์ยังมีทันได้เข้าถึงสังขธรรม คือไตรลักษณ์ ได้แก่ “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” และสร้างสมปัญญาที่ทำให้รู้แจ้งจนบรรลุ “โพธิญาณ” อันเป็น “ใจจักรวาล” ก็ถ้วนอ่าลาโลก อังคารจึงตั้งคำถามเชิงวาทศิลป์อย่างเสียดายว่า คุณค่าสำคัญยิ่งสำหรับชีวิตมนุษย์นี้ พระองค์ “มิถวิลบ้างได้อย่างไร”

การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับผู้รับ ด้วยการตั้งคำถาม ทั้งที่ย้ำเตือนให้ทบทวนถึงเป้าหมายแห่งชีวิตและตั้งคำถามต่อการหลงผิดตั้งตัวอย่างข้างต้น นับเป็นกลวิธีอันแยบคายในการสื่อสารเนื้อหาอย่างเข้มข้นทรงพลัง ชั่วยุคการขบคิดและโน้มน้าวผู้รับให้มุ่งไปสู่ทิศทางที่กวีเชื่อมั่นว่ามีคุณค่าต่อชีวิตและโลก

2.4 การสืบขนบการประพันธ์กับการสร้างสรรค์ใหม่

ผู้วิจัยพบว่า ความประสานของมรดกจากรากวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทยกับการสร้างใหม่ในลักษณะสัมพันธ์บทเป็นจุดเด่นประการสำคัญในผลงานประพันธ์ของอังคาร ดังเช่นบท “สำเภาทอง” (อังคาร กัลยาณพงศ์, 2534 ข : 238-239) กวีพรรณนาความพากเพียรเดินทางในห้วงมหรณพอย่างมิประหวั่นต่อการอุปปาง โดยเชื่อมั่นว่า ทศบารมีจะเป็นคุณสมบัติสำคัญที่ส่งผลให้สำเภาทอง ซึ่งกำกับควบคุมด้วยองค์ความรู้ทางพุทธธรรม เคลื่อนไปอย่างรวดเร็วจนเข้าใกล้นิพพาน สอดคล้องกับมรรคาแห่งพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทศบารมีอย่างยิ่งยวดก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ความโดดเด่นของ

กวีนิพนธ์บทนี้อยู่ที่การสืบต่อขนบการประพันธ์ จากวรรณคดีสมัยก่อน โดยเลือกนำคุณลักษณะบางประการของงานรุ่นเก่ามาสร้างสรรค์ใหม่ในงานของตน กล่าวคือแม้อังคารจะได้รับแรงบันดาลใจจากมหาเวสสันดรชาดก แต่ก็ได้นำเสนอเนื้อหาทางปรัชญาที่ลุ่มลึก บ่งชี้พัฒนาการต่างจากตัวบทเดิม ด้วยกลวิธีการใช้โวหารภาพพจน์อย่างอลังการ แสดงองค์ประกอบต่าง ๆ ของสำเนาและปัจจัยซึ่งจะนำเรือเลื่อนได้จากโลกียภูมิ เทียบกับข้อธรรมสำคัญที่พึงปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงและเน้นรายละเอียดลึกซึ้ง ส่งผลให้ผู้รับเกิดจินตภาพอันเอื้อให้เข้าถึงความหมายและคุณค่าของบทประพันธ์มากยิ่งขึ้น

ในบทกวีนิพนธ์ “ระลึกถึงพระสัพพัญญู” อังคาร (2546 : 41-43) นำเสนอประสบการณ์การปฏิบัติธรรมโดยเน้นการสร้างความเข้มแข็งให้จิตเสมือนบ้านเมืองที่ตั้งมั่นพร้อมรับศึก กลวิธีนี้ปรากฏใช้แล้วใน พระปฐมสมโพธิกถา ปริเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” ซึ่งแสดงการต่อกรก่อนตรัสรู้ระหว่างลัทธิตถะโพธิสัตว์กับพระยาวัสวดีมารและไพร่พล พระโพธิสัตว์ตั้งรับการคุกคาม เพื่อขัดขวางการบรรลุธรรมของเหล่ามาร คือกิเลสตัณหาอันทรงพลังภายในจิตใจ โดยอาศัยอำนาจทศบารมีเป็นศาสตราวุธและได้กำบัง มโนทัศน์จากรากพุทธปรัชญานี้ดำรงอยู่อย่างสำคัญในทัศนะของอังคาร จึงได้นำมาปรับปรนใช้ในการงานประพันธ์ ดังบ่งชี้การเตรียมบ้านเมืองคือจิตเพื่อตั้งรับและพิชิตข้าศึกศัตรูคือกิเลสมาร โดยมีคุณงามความดีทั้งปวงที่สร้างสมไว้เป็นพลังอำนาจ

กล่าวได้ว่า อังคารสามารถเลือกเฟ้นมรดกทางวรรณศิลป์จากรากวัฒนธรรมไทย ที่สั่งสมในประสบการณ์การเรียนรู้มาปรับปรนสร้างสรรค์ใหม่ในงานของตนได้อย่างลุ่มลึกกลมกลืนกับเนื้อหา ก่อให้เกิดความสำเร็จในการสื่อสารในบริบทสังคมใหม่ และการสืบทอดแนวคิดสำคัญซึ่งปรากฏในบทกวีนิพนธ์

ก็บ่งชี้ความเติบโตของงานทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับยุคก่อนได้อย่างแนบสนิท

เมื่อพิจารณาพลังทางสุนทรียะอันเป็นพลังสำคัญในการสื่อสารงานประพันธ์ในฐานะศิลปกรรม เห็นได้ชัดว่า อังคารอาศัยชั้นเชิงทางวรรณศิลป์สร้างความจรรโลงใจและนำผู้รับไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาของมนุษย์และสังคม อัตลักษณ์ของอังคารที่ทำให้กวีนิพนธ์ต่างจากหนังสือเทศน์ก็คือสัมผัสทางอารมณ์ ในแง่การอ่านบทกวีนิพนธ์ของอังคารจึงแตกต่างจากการศึกษาพระธรรมคำสอนอย่างตรงไปตรงมา เนื่องจากความเข้มข้นทางอารมณ์ความรู้สึกที่ผสมผสานเป็นเอกภาพกับความลึกซึ้งของเนื้อหาทางความคิด ก่อให้เกิดสุนทรียรสดังอภิปรายมาข้างต้น เป็นผลที่จะได้รับจากวรรณคดีเท่านั้น

สรุป

การศึกษามโนทัศน์เรื่องนิพพานในบทกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ แสดงให้เห็นกระบวนการสร้างสรรค์งานวรรณศิลป์บนพื้นฐานความเชื่อมั่นในสัญญาตญาณใฝ่ดีของมนุษย์ และรากพุทธปรัชญาที่กวีได้ศึกษาปฏิบัติมาอย่างลึกซึ้ง อังคารชี้ว่า อนาคตที่พึงประสงค์ของปัจเจกบุคคลและส่วนรวมควรมุ่งไปสู่ทิศทางที่มีแนวคิดเรื่องนิพพานเป็นมโนธรรมสำนึกของยุคสมัย จึงปลูกเร้าโดยอาศัยกลวิธีที่ก่อปรด้วยพลังทางสุนทรียะกระตุ้นการครุ่นคิดเชิงปรัชญาให้ผู้รับหวนกลับไปใคร่ครวญคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณอันแข็งแกร่งและหยั่งรากลึกในสังคมไทย รวมทั้งย้ำว่าทางรอดจากวิกฤตซึ่งจะนำชีวิตและสังคมพ้นความพินาศ อยู่ที่การกอบกู้และพัฒนาจิตวิญญาณมนุษย์ให้รู้เท่าทันความจริงด้วยปัญญาตามแนวพุทธธรรม โดยนัยนี้การเยียวยาปัญหาเฉพาะหน้าทั้งของยุคโลกาภิวัตน์รวมถึงยุคอนาคต จึงจำเป็นต้องกระทำควบคู่ไปกับการขบคิดเพื่อตอบปัญหาสำคัญของ

มนุษยชาติที่ไม่ขึ้นกับกาลสมัย คือการพากเพียรยก
ระดับจิตวิญญาณเพื่อทำมรรคผลนิพพานให้แจ้ง อัน
เป็นแก่นสารและเป้าหมายที่แท้แห่งชีวิตด้วย

ข้อเสนอแนะ

น่าจะมีการศึกษาบทกวีนิพนธ์ของกวีรุ่นหลัง
จากอังคาร กัลยาณพงศ์ ว่าได้นำเสนอเนื้อหาที่บ่งชี้
การสืบต่อมโนทัศน์เชิงอภิปรัชญาในรากวัฒนธรรม
พุทธ โดยเฉพาะประเด็นแนวคิดเรื่องนิพพานไว้หรือไม่
อย่างไร และแสดงออกด้วยรูปแบบทางวรรณศิลป์
ใดเพื่อให้เกิดพลังทางสุนทรียะ

กิตติกรรมประกาศ

ขอคารวะดวงวิญญาณและอุทิศค่าแห่งการ
งานแต่ อังคาร กัลยาณพงศ์ กวีแก้วของยุคสมัย ผู้
“ยอมสละทอดทิ้ง ชีวิต” เพื่อนมิตถงานประพันธ์
ล้ำค่าให้ได้ศึกษาเรียนรู้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ
รองศาสตราจารย์ ดร. ดวงมน จิตรจางค์ ที่ปรึกษา
โครงการวิจัย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. กุสุมา
รักษมณี ศาสตราจารย์ ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ และ
รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ผู้ทรง
คุณวุฒิพิจารณาผลงานวิจัย ซึ่งกรุณาให้ข้อชี้แนะ
อันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

ชมนานทะ (โกวิท เอนกชัย). 2554. ดวงตาแห่งชีวิต.
พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ธรรมะ.
เจตนา นาควัชระ. 2544. “สรรนิพนธ์ กวีนิพนธ์
ไทยร่วมสมัย (จากอดีตของ อังคาร กัลยาณพงศ์
ใน กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย : บทวิเคราะห์
และสรรนิพนธ์, หน้า 299-301. กรุงเทพฯ
: ศยาม.

- _____. 2553. “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย :
ประสบการณ์ของนักมนุษยศาสตร์”, วารสาร
สงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์. 16 (มกราคม-กุมภาพันธ์),
1-37.
- ดวงมน จิตรจางค์ . 2546. “การวิจารณ์
กวีนิพนธ์ (ไทย)”, ใน กวีนิพนธ์นานาชาติ
: การศึกษาเชิงวิจารณ์, หน้า 55-79. กรุงเทพฯ
: คมบาง.
- ประเวศ วะสี. 2546. “คำนำ”, ใน พุทธศาสนาไทย
ในอนาคตแนวโน้มและทางออกจากวิกฤต,
หน้า [1]-[2]. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). 2538.
นิพพาน-อนัตตา. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระไพศาล วิสาโล. 2551. “คำนิยม”, ใน
ท่านพุทธทาสกับอำนาจจิตนิยม,
หน้า [3]-[5]. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. 2531. นิพพานคือความ
อยู่รอดของมนุษยชาติ. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิเผยแผ่ชีวิตประเสริฐและ
ชมรมครูศีลธรรมแห่งประเทศไทย.
- _____. 2549. โลกวิปริต : หัวข้อล้อ
อายุ 2519 แล้วเราจะอยู่ในโลกอัน
แสนวิปริตนี้กันอย่างไร. พิมพ์ครั้งที่
2. กรุงเทพฯ : สวนโมกขพลาราม
และ คณะธรรมทาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. พจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.
กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- สุนทรภู่. 2499. “นิราศภูเขาทอง”, ใน
ประวัติคำกลอนสุนทรภู่, หน้า
218-225. พระนคร : แพร่พิทยา.

อังคาร กัลยาณพงศ์. 2512. **ลำนํ้าภูกระดึง.**

พระนคร : ศีกษิตสยาม.

_____ . 2534ก. **บางกอกแก้วกำสรวด**

หรือนิราศนครศรีธรรมราช. พิมพ์

ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศยาม.

_____ . 2534ข. **ลำนํ้าภูกระดึง.** พิมพ์

ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศยาม.

_____ . 2540. **หยาดน้ำค้างคือนํ้าตา**

ของเวลา. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น.

_____ . 2542. **กวีศรีอยุธยา.**

กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

_____ . 2546. **ปณิธานกวี.** พิมพ์

ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : ศยาม.

_____ . 2548. **กวีนิพนธ์ของอังคาร**

กัลยาณพงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 7.

กรุงเทพฯ : กิรินรินทร์.

